

Slutligen några ord om Nordmans förhållande till Engström. Jag förstår ej, att det är något galet i att bli inspirerad av ett annat arbete och genom problemdiskussionen där få upp ögonen för likartade problem på ens eget område. Icke är det lämpligt eller nödvändigt att på grund av ett sådant uttalande gripa till ord som »illvilja eller enfald». En så stark irritation kan eljest lätt nog ge upphov till misstankar, som av mig varken uttalats eller hysts.

Ake Stille.

De konservativa idéerna. En replik

I föregående häfte av denna tidskrift har doktor Erich Wittenberg underkastat mitt arbete »De konservativa idéerna» en kritisk granskning. Jag skulle här icke upptaga denna till bemötande, om jag kunde vara övertygad om att alla de som läsa W:s recension jämväl läsa mitt arbete. Det synes mig nämligen uppenbart att huvudparten av W:s anmärkningar utgå från en fullständig missuppfattning av detta arbetes karaktär.

Min skrift avser att ge en översiktlig framställning av konservatismen som politisk ideologi, icke att vara en konservatismens historia. Inom ett begränsat utrymme (omkring 250 sid.) har jag därför dels givit en analys av ett antal arbeten, som kunna anses representativa för skilda sidor av konservativ åskådning, dels i anslutning härtil sökt fastställa de väsentliga dragen i denna åskådning. Jag har i huvudsak inskränkt mig till tyska, engelska och franska författare och bland dem endast medtagit de förnämsta. Varje tanke på att giva en fullständig idéhistoria har legat mig fjärran. Icke heller har jag närmare gått in på de politiska situationer, ur vilka vederbörande verk framgått, än mindre på motivhistoriska frågor. Det har från min utgångspunkt varit av ringa intresse i vad mån vissa författare påverkat andra. Ej heller har jag stannat vid mera speciella resonemang. Min mening har varit att få fram några centrala linjer i debatten, att hos de behandlade författarna betona det kända och inflytelserika, icke det speciella. Det har tett sig meningslöst och ofta alldeles oriktigt att ingå på några detaljer.

Vid valet av representanter för konservatismen har jag följaktligen stannat vid de mest kända och efter all sannolikhet mest inflytelserika ideologerna. Ett sådant val blir naturligtvis till en viss grad godtyckligt. Jag har sökt säkerställa mig bl. a. genom att rådfråga konservatismen närstående statsvetenskapsmän på denna punkt. W:s anmärkningar synas emellertid väsentligen gälla att jag icke upptagit långt flera författare. Han nämner omkring trettio tyska konservativa ideologer, som jag ytterligare borde ha behandlat, medan jag

tillsammans blott behandlat ett tiotal.¹ Här framträder det orimliga i recensentens utgångspunkter kanske klarare än på någon annan punkt. Jag har, jag upprepar det, icke haft för avsikt att skriva den tyska konservatismens historia, och jag har alltigenom försmått att genom uppräknig av blotta författarnamn söka imponera på okritiska läsare. Det kan tilläggas att i Hellers bok »Die politischen Idéenkreise der Gegenwart» flertalet av de författare, som W. säger vara viktiga för förstående av tysk konservatism, icke äro nämnda.² Från mina synpunkter ter det sig snarare tvivelaktigt, om jag icke borde ha begränsat min framställning till än färre författare.

W. kritiserar mig oavbrutet för att jag icke redogjort för alla skrifter av en viss författare, för att jag icke undersökt förhållandet mellan olika författare, för att jag icke skildrat den miljö ur vilken vederbörande verk framgingo. Förstår verkligen icke W. att denna begränsning är avsiktlig och nödvändig? Som jag kanske överflödigt ofta betonat i min skrift har det för mig blott gällt att framställa vissa tankelinjer av speciell betydelse för konservativ idédebatt. Tror någon att jag på fyra eller fem sidor tänkt mig ge någon redogörelse för exempelvis Savignys eller Fichtes hela åskådning? Frågan om min boks värde ur den nu angivna synpunkten beror naturligtvis uteslutande på om jag lyckats träffa det för konservatismen väsentliga hos de olika författarna. Enligt W:s metod skulle varje översiktlig framställning bli omöjlig.

På W:s uttalanden om vad som menas med konservatism och andra därmed sammanhängande frågor skall jag icke närmare ingå; jag måste här hänvisa till mitt arbete. Blott några punkter. Enligt W. skulle jag ha påstått att konservatismen börjar först efter franska revolutionen. Detta är en oförsvarlig vantolkning (jfr min bok sid. 12 ff.). Den samlade framställning av huvudpunkterna i konservatismen som W. efterlyser har jag givit framför allt på sid. 177 ff. (jfr särskilt sid. 188). Varför man kan tala om socialkonservatism till skillnad från socialism och socialreformatorisk liberalism har jag sökt klargöra på sid. 102 ff.; att någon skarp skillnad här icke låter sig uppdragas har jag bestämt understrukt. I ett avseende skall jag erkänna att både W. och tidigare recenser av mina böcker »De konservativa idéerna» och »Den nationella diktaturen» enligt min nuvarande uppfattning ha rätt; jag har säkerligen förut överskattat likheterna mellan konservatism och nationalsocialism. Detta innebär icke att jag godtar W:s framställning å sid. 240.

¹ Jfr särskilt W:s recension sid. 238 och sid. 240. På den första sidan säger för övrigt W. att jag berört Novalis' insats, på den sistnämnda sidan att jag inte gjort det. Den förstnämnda uppgiften är den riktiga. W:s uppgifter om de engelska och franska författare jag behandlat (sid. 236) äro i flera avseenden ofullständiga eller oriktiga. Enligt W. skulle jag bl. a. ha behandlat Curzon, men denne nämnes icke i mitt arbete.

² Hellers bok är ungefär av samma omfång som min egen, ehuru sidantalet är mindre. Han behandlar alla idériktningar, men uppehåller sig alldeles övervägande vid deras tyska företrädare. Våra skrifter äro sålunda ur här anlagda synpunkter jämförliga.

Jag övergår till den mera speciella del av W:s recension, där han anser sig kunna påvisa sakliga misstag i min framställning av olika författare.

1) Enligt W. skulle jag ha stött min Burke-tolkning blott på två skrifter av Burke. Jag skulle ha antagit »att Burke icke är tänkbar utan franska revolutionen. Men denna åsikt är fullständigt felaktig. Vid tiden för avfattandet av dessa skrifter ('Reflections' och 'An Appeal') var Burke redan en man på omkring 60 år, som hade tillryggalagt en betydande politiskt bana.» W. anser sig t. o. m. böra underbygga dessa märkliga upplysningar genom hänvisning till ett arbete om Burke. — Det är nästan otroligt att W. verkligen vill göra gällande att jag skulle vara okunnig om fakta rörande Burke, som, hoppas jag, äro kända för de flesta studenter i statskunskap. Jag har med tanke på att jag vänt mig till en större läsekrets funnit det nödvändigt att i min skrift betona att Burke under årtionden före »Reflections» intagit en framträdande ställning i engelsk politik. Jag har aldrig antytt att Burke skulle vara »icke tänkbar» utan franska revolutionen; han var som bekant sextioett år då denna revolution utbröt. Jag har framhållit att han visat en konservativ grundinställning redan i sina tidigare tal och skrifter, och jag har i vissa punkter citerat dessa — vilket W. förnekar. Men jag har understrukt att hans viktigaste ideologiska arbete är »Reflections». Finns det någon statsvetenskapsman som förnekar detta? — På denna punkt erinrar W. — en metod som han i det följande genomgående använder — om en rad kända fakta rörande den behandlade ideologien; den okunnige läsaren måste få det intrycket att W. därmed korrigerat mig, då det i själva verket är fråga om saker som jag icke ansett värda att omnämna. Då W. i detta sammanhang erinrar om att Burke vid ett tillfälle kritiserat kapitalismen, vill jag blott betona att denna tanke spelar en utomordentligt underordnad roll, i Burkes författarskap och att Burke under sitt sista skede uppträdde som en energisk försvarare av det liberala ekonomiska systemet (jfr t. ex. »Thoughts and details on scarcity» 1795).

2) Adam Müller. Enligt W. skulle jag ha byggt min framställning endast på »Elemente der Staatskunst». Jag har i olika sammanhang erinrat om andra skrifter av Müller, men naturligtvis huvudsakligen stannat vid »Elemente», som inom den tyska politiska romantiken intar samma dominerande plats som »Reflections» inom den engelska kontrarevolutionära debatten. Jag har erinrat om Hardenbergs betydelse för romantikens statsbegrepp (sid. 51 f.) vilken W. förnekar. Att Müller i huvudsak kom fram till ett godtagande av den bestående staten visas bl. a. av den dominerande roll han tillmätte fursten. Att Müller talade om en blandad regeringsform och en ståndsförfattning är jag väl medveten om och har starkt betonat, men lika klart är att han förutsätter ett furstligt envælde; han talar icke om absolutism, ty detta ord användes då såsom nu endast i pejorativ mening. W. gör gällande att Müllers uppfattning skulle ha stått i bestämd motsättning till samtidens nationalsocialism, under

erinran om att Müller fordrade ett evigt förbund mellan de särskilda staterna. Jag vill på denna punkt blott erinra om att Müller icke ansåg ett sådant förbund oförenligt med utan tvärtom vara en förutsättning för »sanna krig» och att han i entusiastiska ordalag talade om framtidens befruktande krig (Elemente, 1809, Drittes Buch sid. 146 f.).

3) Savigny. Min framställning av Savigny omfattar fyra och en halv sidor. Jag har endast velat framhålla den betydelsefulla insats i konservatismens utveckling som Savigny gjorde genom sitt arbete »Vom Beruf». Att Savigny skrivit en mängd andra och ur för mig icke aktuella synpunkter mera väsentliga skrifter är ett välkänt förhållande som W. ivrigt visar sig äga kännedom om. Då W. i detta sammanhang talar om det obegripliga i att jag icke beaktat Savignys arbete i Rankes tidskrift, »i synnerhet om man tänker på de nära personliga och vetenskapliga relationerna mellan Savigny och Ranke», står han på höjden av filiströst oförstående av vad mitt arbete syftar till.

4) Fichte. I fråga om Fichte, liksom senare i fråga om Hegel, har W. lämnat två delvis stridiga referat av min framställning (jfr sid. 234 och 245). På det första stället säger han bl. a. att enligt T. Fichte inte beaktat skillnaden mellan tyskar i metafysisk och fysisk mening, på det senare stället säger han att Fichte icke angivit en sådan skillnad — här får man intrycket att jag skulle hävdad att så skett, medan jag i själva verket enligt det första riktiga referatet just betonat motsatsen. Striden rör sig om ett mycket enkelt förhållande. I sina »Reden» förhållade Fichte tyskt väsen. Detta är obestridligt. Däremot kan det diskuteras vad Fichte menade med tyskar. Menade han härmed alla personer, oberoende av nationalitet, som besutto vissa värdefulla egenskaper? Eller avsåg han tyskar i mera egentlig mening, d. v. s. det tyska folket? Den förra uppfattningen kan, som jag framhållit, motiveras med en rad citat; den är så välkänd att det sannerligen är onödigt att med W. åberopa fem författare för att stödja den. Vad jag har understrukit är, att även den sistnämnda meningen kan beläggas med citat ur Fichte. Då Fichte exempelvis talar om tyskarna som germansk stam är det svårt att tänka sig, att han använt ordet blott i den förstnämnda meningen; i så fall skulle han ha gjort gällande, att endast folk av en germansk stam kunde äga de värdefulla egenskaper, varom han talade! Enligt min framställning har Fichte använt ordet i två olika meningar som jag betecknat som en metafysisk och en fysisk. Jag har icke sagt Fichte vara nationalist, men väl framhävt att Fichtes tal just genom den berörda oklarheten måst bli en eggelse för tysk nationalism. Vill W. förneka även detta intar han en verkligt exceptionell ståndpunkt. Jag vill betona att W. även på denna punkt gör sig skyldig till ren förfalskning, så t. ex. då han påstår mig ha förebrått Fichte för extrem nationalism.

5) Hegel. »Det centrala felet i T:s Hegel-tolkning ligger i att han tar Hegels sats: 'Det förnuftiga är verkligt och det verkliga är för-

nuftigt' bokstavligt och däri intolkar, att denne tänkare skulle ta avgjort parti för det existerande» (sid. 246). Själv har jag skrivit: »Hegel menar emellertid icke att *allt*, som är, är förnuftigt. Hans kanske ryktbaraste sats säger visserligen, att 'vad som är förnuftigt är verkligt; och vad som är verkligt är förnuftigt'. Denna sats är likväl endast ett slags begreppsbestämning, eller om man så vill, en tautologi. Hegel utgår nämligen från, att verklighet tillkommer endast sådana händelser eller förhållanden, som äro förnuftiga, d. v. s. markera världsandens självutveckling; att vara verklig är detsamma som att vara förnuftig. Faktiska tilldragelser, ja, hela tider och folk kunna vara på en gång oförnuftiga och överkliga, d. v. s. utan betydelse för utvecklingen. Här föreligger enligt Hegels terminologi endast något existerande, något tillfälligt, något ohistoriskt. Men den citerade satsen pekar dock på den centrala tendensen hos Hegel. Han *vill* om möjligt se det existerande såsom verkligt och förnuftigt.» Jag erinrar i det följande om den stundom framförda oriktiga uppfattning, enligt vilken Hegel skulle ha ansett det faktiska vara det riktiga. Det är med tanke på dessa tydliga uttalanden för mig oförståeligt hur W. som en anmärkning mot mig kunnat framställa den banalaste av alla reflexioner i fråga om Hegel, nämligen att han med det verkliga icke menade endast det existerande. Hegel själv betonar ju ständigt, att han anser många företeelser vara icke verkliga och icke förnuftiga; W. skulle här kunna utöka sin citatsamling med flera uttalanden ur Hegels i mera egentlig mening historiefilosofiska skrifter. Men samtidigt som Hegel driver denna linje söker han, som jag i likhet med många andra erinrat om, i det existerande om möjligt se något förnuftigt, han vill »se förnuftets ros i samtids kors». Det är på denna väg han skapar ett slags presumtion för det beståendes värde och blir av betydelse för konservativ tankegång.

Då W. i övrigt kritiserar min framställning av Hegel och bl. a. talar om dennes »föregivna statskult», känsla för den personliga friheten o. s. v. skall jag icke bemöta honom. Den som tar del av min skrift inser omedelbart att dessa anmärkningar ha samma relevans som den nyss berörda. Jag vill endast erinra om några upplysande uttalanden av Hegel; jfr den av mig citerade upplagan av rättsfilosofien sid. 258 f., 268 ff., 368 f. — W. tycks icke förstå, att om en författare säger sig värdera friheten, måste man undersöka, vad han menar med frihet.

6) Haller. På denna punkt anklagar W. mig blott för att icke ha omnämnt Müllers, Hegels och Stahls kritik av Haller. Jag har erinrat om Hegels kritik. Att generellt diskutera de behandlade författarnas angrepp på varandra har naturligtvis inte kunnat komma i fråga.

7) Stahl. W. säger att Stahls sociallära icke var originell. Detta har jag heller aldrig påstått. W. säger vidare att Stahl icke påverkat Bismarck. Jag har i anslutning till en vanlig uppfattning påstått detta. Någon motbevisning ligger icke i W:s uttalande, att »Bis-

marck blott några få år stått Stahl nära och redan under dennes livstid fullständigt frigjort sig från honom».

8) Treitschke. W. erinrar om en rad kända förhållanden i fråga om Treitschke, att denne under en tid var nationalliberal, att hans »Politik» vilar på uppteckningar av åhörare o. s. v. Han gör t. o. m. gällande att detta Treitschkes arbete icke är »en äkta produkt av Treitschke», vilket konsekvent skulle leda till den märkliga slutsatsen att Treitschkes mest kända statsvetenskapliga arbete icke skulle kunna betraktas som en framställning av hans åsikter. Att Treitschke icke i allo kan anses representativ för den tyska konservatismen har jag framhållit; jag har emellertid icke känt någon författare som så klart och fullständigt sammanfattat vissa moment i tysk imperialistisk och konservativ debatt under kejsartiden. Här som på andra punkter refererar W. en del tankegångar hos den refererade författaren och förklarar mina referat vara »korrekta, men ganska ensidiga». Skillnaden mellan våra referat synes väsentligen vara att W. huvudsakligen uppehåller sig vid uttalanden som äro självklart riktiga eller i varje fall av alla accepterade, medan jag tar fasta på de ideologiskt betydelsefulla linjerna hos Treitschke. — Enligt W. skulle det icke ha funnits imperialism vare sig hos Treitschke eller den wilhelmska konservatismen — en fantastisk föreställning. Då W. direkt förnekar, att någon imperialism fanns i det tysk-konservativa partiets program, ber jag läsaren slå upp det av W. citerade arbetet (Salomon, sid. 70, 72).

Jag har i det föregående endast upptagit huvudpunkterna i W:s recension. Mitt svar — liksom W:s kritik — är skrivet för dem som äro föga insatta i ämnet. Jag ämnar icke ingå på ytterligare meningsutbyte.

Herbert Tingsten.

Anmärkning av redaktionen. Dr. Wittenberg, som beretts tillfälle att taga del av professor Tingstens inlägg i korrektur, har till redaktionen översänt ett svar, som emellertid av utrymmesskäl måst överstå till nästa häfte.

Rättelse

Docenten Salomon Kraft har meddelat redaktionen, att rätta läsningen av Ortsangivelsen i avslutningsformeln på det sista av honom som bilaga 5 till hans uppsatts i denna årgång *Slaget på Brunkeberg ur handelspolitisk synpunkt* tryckta brevet (s. 132, rad 5 uppfifrån) skall vara »Evthin».